

A GEOGRÁFIA NŐNEMŰ — ATLASZ MÉGIS FÉRFI fiktív beszélgetés a geográfiai kutatás szereplőiről és tartalmairól*

(Geography is female — but Atlas is male: an imagined conversation
about agents and contents of geography)

ELISABETH BÄSCHLIN ROQUES

Anna: A német geográfusok 1989-es saarbrückeni kongresszusa óta működik a feminista geográfiai munkacsoport. Már 1988 júliusa óta jelenik meg Svájcban a feminista geográfiát érintő információkat tartalmazó Geo-Körlevél (Geo-Rundbrief), mely eljut az egész német nyelvterületre.

Mégis, mi a „feminista geográfia”?

Berta: Mi, németországi, osztrák és svájci geográfusok feminista elkötelezettségünkkel két dolgot kívánunk elérni. Nőként kívánunk a geográfiában jelentkezni. Rá akarunk mutatni arra a tényre, hogy egyetemeink tantestületében a nők alulreprezentáltak. Németország geográfus professzorasszonyai egy kézen összeszámolhatók, Svájcban egyet sem találunk, Ausztriában is mindössze hármat! A nők egyszerűen hiányoznak a geográfiai kutatásból és oktatásból, még-hozzá akkor, amikor a geográfia hallgatói között, egyetemről és specializációtól függően, 25 és 50% között mozog a nők aránya. Ezen a helyzeten változtatni kell.

Ezt az állapotot az a tény magyarázza, hogy társadalmunk nők és férfiak számára meghatározott szerepviselkedést ír elő, mely kötelező érvényűnek tűnik. A *biológiai nem* mellett létezik egy *társadalmi nem*, vagy, ahogy az angolszász nyelvterületen mondják, „gender”. S itt értünk el második célkitűzésünkhöz: a „gender” körüli vitát akarjuk a geográfiában megjelentetni.

Anna: Mit jelent ez a társadalmi nem, vagyis a „gender”? Nem tudnád pontosabban meghatározni?

Berta: „Nőnek lenni” és „férfinak lenni” társadalmunkban nem jelenti ugyanazt. Bár születéskor lányok és fiúk különböző individuális képességek egész tárházával rendelkeznek, a társadalom elvárásai lánnyal, fiúval, nővel, férfival szemben nemhez kötöttek, s egy a társadalom definiálta szerepre irányulnak. A társadalom határozza meg, hogyan viselkedik egy „igazi” férfi, egy „igazi” nő. A lányoktól elvárják, hogy felnőve a gyermekekért és a háztartásért viseljék a felelősséget, s a fiúktól, hogy képesek legyenek a család „eltartására”, az „érvényesülésre”. A fiúk és a leányok zsenye koruktól erre a társadalmi nemre, erre a szereposztásra készítetnek föl, nagyobb részt ez határozza meg szakmaválasztásukat és képzésük jellegét is. És a szerepek ilyenén megoszlása végül azzal jár, hogy a társadalmon belül a férfiak és a nők bizonyos fokig eltérő „világokban” mozognak, amelyekben egészen eltérő értékek és normák érvényesek. Gret Haller a társadalom e megosztásával kapcsolatban a „nyilvános” és a „privát

*A tanulmány Elisabeth Bäschlin Roques: *A geográfia nőnemű — Atlasz mégis férfi* című kéziratának fordítása, mely a Tér és Társadalom számára készült.

világ” fogalmait használja. A férfiak, még napjainkban is, a „nyilvános világ” illetékesei, a munka, a gazdaság és a politika világáé. A nők ezzel szemben a „privát világban” mozognak, a gyermekek és idősök gondozásának, a háztartásnak, a szomszédságnak a világában; az ő illetékességük az emberi viszonyok tartományában van. Ám az alapvető döntések, melyek életünket — méghozzá privát életünket is — meghatározzák, a férfiak „nyilvános világában” születnek. Ezért nem rendelkeznek a nők ugyanolyan lehetőségekkel a társadalmi döntéshozatalokban való részvételben, a politikai, gazdasági, társadalmi hatalomból és befolyásból való részesedésben. E két „világban” igen különböző értékek érvényesek: érvényesülési képesség és hatékonyság a férfiakéban, türelem, tapintat a nőkében.

Anna: A nők azonban egyre inkább integrálódnak a keresők világába. Növekvő foglalkoztatásuk, aktív jelenlétük a munka világában azt jelenti, hogy csupán idő kérdése, hogy a szerepek elosztása és a térbeli viselkedés, a térfelhasználás ettől el nem választható különbségei eltűnjenek.

Berta: A nők tényleges integrálódásától a keresők világába ma még nagyon messze vagyunk, noha az 1980-as népszámlálás adatai szerint a svájci nők több mint 34 %-a aktív kereső. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, úgy a nőknek mint a férfiaknak mélyrehatóan változtatni kellene a társadalmi munkamegosztáshoz való viszonyán. A keresők világában a nők még ma is csak „vendég-munkavállalók” (Haller 1981), s mint ilyenek „csak átmenetileg jelenlévő” s nem teljes értékű munkaerőként kerülnek besorolásra.

A szerepek e felosztásán a nők nagymértékű foglalkoztatása sem változtat alapvetően, ha ez a szerepfelosztás nem tudatosul, ha senki nincs, aki megfogalmazná és megkérdőjelezné. Igen jól látható ez mondjuk a volt NDK példáján, ahol a nők több mint 90 %-os foglalkoztatottságuk mellett továbbra is jóformán kizárólag a háztartási, családi gyermeknevelési munka illetékesei voltak. Az állam dícséretes módon támogatta (bölcsődék stb.) ugyan őket, a férjeik viszont alig! A munkavállalás egyrészt ugyan azt jelenti, hogy a nők részt kaphatnak a nyilvános világban, és ezáltal bizonyos anyagi függetlenségre is szert tesznek, másrészt azonban a családi és háztartási munkák terhét nem veszi el tőlük. Mindez egy rendkívül nagy kettős megterheléshez vezet, és egyúttal megint csak a munkahely világában való részvétel „gender”-függő, egyenlőtlen feltételeihez, hisz azoknak az asszonyoknak, akiknek hivatásukban és háztartásukban egyaránt helyt kell állniuk, nem marad energiájuk szakmai karrierjük egyengetésére. És minden gazdasági válság azzal jár, hogy az asszonyokat ismét hazaküldik. Mihelyst növekszik a munkanélküliségi arány, a nőket bocsátják el először. Mindez bármelyik országban és bármikor megfigyelhető, jelenleg a kelet-európai országokban is.

Anna: És hogyan kapcsolódik mindez a geográfiához?

Berta: Mivel a nők és a férfiak számára a társadalom eltérő feladatokat ír elő, térbeli viselkedésük is különbözik. Ha a geográfia mint térrel foglalkozó tudomány komolyan veszi magát, kutatásaiban nem beszélhet többé „lakókról” vagy „munkaerőről” anélkül, hogy a nemek szerinti differenciálódásról ne szólna. Ellenkezőleg, kutatási irányjaiban, vizsgálataiban figyelembe kell vennie a társadalmi rétegződésnek nem pusztán társadalmi osztályok, hanem nemek szerinti összetevőit is. Tudomásul kell vennie, hogy társadalmunkban férfiak és nők nem azonos módon viselkednek, a tudáshoz, hatalomhoz, információhoz és térhez nem egyformán jutnak hozzá, s éppen ezért térre vonatkozó igényeik és szükségleteik is különbözőek.

Anna: Bizonyára igaz, hogy a nők nemigen jutnak szóhoz a geográfia tudományában, ezt

igazolják az általad elmondottak is a hiányzó professzorasszonyokról. Azt jelentené ez, hogy a nők a geográfiában tartalmilag is hátrányban lennének? A tudományos kutatás mégiscsak a tények objektív bemutatására törekszik. Nem úgy van-e inkább, hogy a geográfiai kutatás kezdeteitől az egész népességre kiterjeszti figyelmét? A geográfia végülis olyan problémákkal foglalkozik, mint például az ember, tehát a férfi és a nő viszonyával természeti környezetéhez.

Berta: Férfiak és nők viszonya „környezetükhöz” gyakran éppen hogy nem egyforma. Ha az afrikai asszonyok a család táplálkozásáért, a víz és a fa napi beszerzéséért felelősek, akkor más prioritásaik és igényeik vannak, mint a férfiaknak, akik egy exportorientált mezőgazdaságban dolgoznak, vagy a hivatalnoki hierarchiában jobb pozícióért küzdenek.

És ha Csernobil után vagy nyári szmog esetén nyugat-európai szakértők úgy vélekednek, hogy jobb, ha a kisgyerekek nem játszanak a szabad levegőn, és jobb, ha nem isznak több tejet, és persze gyümölcsöt se egyenek, akkor a nők, az anyák azok, akik eme bölcs tanácsok következményeit, vagyis a többletmunkát viselik.

A nők és férfiak eltérő életvilágbeli tapasztalatai közvetlen összefüggésben állnak a kutatás elveivel és gyakorlatával, hisz a tudományos élet nem légüres térben zajlik. A kutató, legyen férfi vagy nő, egy konkrét társadalmi összefüggésben, világszemléleti kötődésben él. Az élettapasztalatok, a világnézet, a kutatásban eddig nyert ismeretek, belátások határozzák meg kérdésfeltevéseit és problémaérzékelését, ezek alapján építi föl kutatásait, s ez ismét csak meghatározza a kutatás eredményeinek percepcióját és interpretációját. A geográfiában is az a jellemző, hogy a tudományos kutatás irányait és tartalmait férfiak, és férfiak életösszefüggései határozzák meg. A feminista geográfusok a nőket és a nők speciális élethelyzetét akarják a kutatási megközelítések és tartalmak között megjelentetni, „láthatóvá” tenni. Hallassák végre a nők is a szavukat! Ezt egyébként — részben a nőmozgalmak határása — egyre inkább férfiak is követelik.

Anna: A geográfiai kutatás legmagasabb célja mindaddig az értékmentesség volt. Ti azonban társadalmi változásokat akartok elérni. Nem ellentmondás ez?

Berta: Ez igaz, a feminista kutatás célja, hogy a nők cselekvőként és kutatóként egyaránt hátrányos megkülönböztetését megváltoztassa, hogy ebben a nők aktív együttműködésére támaszkodjon, így hát nem lehet értékmentes, hanem állást kell foglalnia; „pártos” egy hátrányos helyzetű csoport javára. Lehetséges-e azonban, hogy egy társadalom- vagy gazdaságföldrajzi kutatás, amely az igazságtalan elosztás társadalmi szituációját írja le, állásfoglalás nélkül tegye ezt, s a szituációt mint olyat, „értékmentesen” írja le? Éppen nem a fennálló rend(ellenesség) szolgálatában teszi-e ezt? Úgy gondolom, a geográfiával foglalkozó férfiak és nők ebben az értelemben is újra górcső alá vehetnék saját kutatásaikat.

Anna: Miként akartok ezen változtatni?

Berta: Első dolgunk a felvilágosítás! Azt gondolom ugyanis, hogy a legtöbb geográfus nem tudatos megfontolásból rekesztette ki a nőket kutatásaiból, hanem azért, mert a probléma számukra nem tudatosult. Szeretnénk a nemek szerinti szerepmagatartást és ennek térbeli következményeit tematizálni, tudatosítani azt, hogy nemspecifikus kutatásokra van szükség ahhoz, hogy a társadalmi valóság megragadható legyen.

Anna: Nos, a nők mégiscsak megjelentek eddig is a kulturgeográfiai kutatásokban. Vagy látál már valaha korpiramist nők nélkül? Akárcsak a férfiak, és nők is laknak, ingáznak...

Berta: Valóban ezt teszik?

Nézzük csak mondjuk az „ingázókat”. A fiataloknál valóban alig van különbség az ingázó magatartásban lányok és fiúk között. Mind iskolába járnak vagy szakmát tanulnak, s hetente kétszer ingáznak iskolájuk és lakóhelyük között. A 30 és 40 közötti svájci nők nagy része azonban már nem jár el dolgozni, hanem gyermekeiről és háztartásáról gondoskodik. Lakóhelyük egyben munkahelyüké vált.

Ezek az asszonyok elsősorban a lakónegyedben, az őket körülvevő lakókörnyezetben mozognak. Mobilitásuk az olyan keretfeltételektől függ mint a háztartás, a gyerekek tanterve, a férj munkaideje, a családtagok szabadidőigényei (pl. a gyerekek zene- és sportoktatása). Ezért aztán sajátos igényeik vannak a nyilvános közlekedés lehetőségeit illetően is. Jó buszcsatlakozásokra van szükségük délelőtt és délután, hogy a városba jussanak. Mivel legtöbbször a férfi az — részben szakmai, részben társadalmi okokból —, aki a családi autóval rendelkezik, a nők mobilitása meglehetősen korlátozott. Térbeni viselkedésük ezért aztán meglehetősen eltér a dolgozni járó férfiakétól. Egészében véve nem tesznek meg kisebb távolságokat egy hét alatt, mint a férfiak, de ez a mennyiség sok, kis körben megtett ide-odajárkálásból jön össze: lakáson belül, a lakás és az óvoda között, a szomszédasszonyhoz, az üzletbe járnak, kis sétákat tesznek a gyerekekkel.

Harminc esztendővel ezelőtt amerikai és nyugat-európai tervezők vezették be a „zöld özvegy” fogalmát. Azokra a háziasszonyokra gondoltak, akik a városi agglomerációk peremén a hatvanas években fölépített lakónegyedekben töltötték gyermekeik társaságában napjaikat, s egészen más napi életmenetet vezettek, mint a városközpontokban dolgozó férjeik. S noha a fogalom hamarosan a médiák kedvelt divatfogalma lett, s noha az alkalmazott geográfiában is gyakran találkozunk vele, meglepő, hogy tulajdonképpen jelentése, tudniillik férfiak és nők eltérő térbeli magatartása, nem rögzült a geográfusok és építészek tudatában.

Így például a mai napig nemigen kérdezték meg a háziasszonyokat, milyennek is szeretnék látni lakásukat. Különbözően már régen újra nagy, kedélyes és elkülönülő konyhákat építenének ehelyett a huzatos konyha-étkezősarok-lakótér-előszoba táj helyett — amely a hatvanas évek körül vált szokásossá —, ahol a családtagoknak, különösen a háziasszonyoknak nincs hová elhúzódnok. Hasonló érvényes a hatalmas „senki földje”-gyepterületekre is a tömbházak között, ahol néha-néha futballpályát alakítanak ki, ahová azonban senki nem ülne le egy kedélyes tereferére, vagy akár csak napozni, hisz úgy érezhetné magát, mint a kirakatban. Lehet, hogy a nők e zöldfelületek helyén inkább kiskerteket látnának szívesen, melyek fölszabadulnának a kis, intenzív privátgazdálkodás számára.

Anna: *Számodra melyek egy feminista geográfia speciális elméleti súlypontjai?*

Berta: A feminista geográfiai kutatásnak például föl kellene tennie a kérdést, milyen lenne egy olyan társadalom térbeli szerveződése, amely nem ismeri többé a nemek szerinti szerepmegosztást, vagy hogy milyen lakás- és településformák engednék meg, hogy mindkét nem mindkét „világot” együtt, s egyforma mértékben alakíthassa.

Anna: *Mit csináltak eddig mint a Feminista Geográfia Munkacsoport?*

Berta: Munkacsoportunkkal és a Körlevéllel igyekeztünk a németnyelvű geográfiában egy állandó jelenlétre szert tenni. Ezen oknál fogva az utóbbi német Geográfus Napokon vagy Ausztriában a Regionális Kutatások Munkacsoportjának rendezvényein munkacsoportunk nyilvános üléseket szervezett, előadásokkal, emellett magunk is rendeztünk programokat, találkozókat, többek között angol kollégáinkkal, legutóbb 1992 tavaszán.

Csoportunkban a Berni Egyetem geográfiai tanszékén már 1988 nyári szemeszterén hozzáfoglunk a feminista geográfia és a feminista kutatás irodalmának olvasásához és földolgozásához. Eközben a munka fogalma hamarosan kulcsfogalomká kristályosodott ki számunkra. (Mi a munka? Azonos lenne a bér munkával? Mi a helyzet a házimunkával, mi az önkéntes szociális munkával: hogyan rendezhetők ezek? Létezik-e hierarchia e munkaformák között? Milyen összefüggések vannak közöttük? Milyen térbeli kihatásai vannak?) A téli szemeszteren aztán mindezt kritikai olvasószemináriummal folytattuk a „nő és munka” témakörben. Ennek eredménye lett egy licentiátusi dolgozat a munkaerő flexibilizálásának témájában. További munkák foglalkoztak a falusi térségek munkamegosztási problémáival a harmadik világban. Jelenleg néhány diákunk a „nő és a biztonság városainkban” témában dolgozik.

Anna: Mit akarnak elérni a munkacsoporttal és a Körlevéllel?

Berta: Legfontosabb célunk a kommunikáció és egy hálózat kialakítása a geográfusok között, diáklányokat és professzorasszonyokat egyaránt beleértve. Szeretnénk bátorítani a geográfusokat, hogy tudatosan állítsák a nőket kutatásaik centrumába, hogy nőket érintő kérdéseket vessenek fel, fogalmazzanak meg, hogy vállalkozzanak feminista problémafelvetésekre. Mindezt tudatosan tesszük az eddigi kutatás ellensúlyaként, ahol a nők láthatatlanok voltak mindaddig, amíg a „gender geography” magától értetődő nem lett. A Körlevél csak egy apró kezdet, hogy a nőknek, akik gyakran érzik magukat egyedül intézetükben, a szolidaritás érzését és valamelyes morális támogatást nyújtsunk. A különböző városok, Frankfurt, Freiburg, Wien, Tübingen, Hamburg stb. egyetemeken helyi munkacsoportok működnek, többnyire diáklányok részvételével, akiket nyilvános levelünkkel szintén erősíteni szeretnénk.

Kezdeményezésünk szimbolikus kifejezése a „geo-boszi”, amelyik glóbuszunkat díszíti, és a földgömb központjában áll. Hisz nem csupán az európai, hanem az egész világ asszonyairól, lányairól van szó.

Irodalom

- Haller, G. (1981) Frauen und Männer. Partnerschaft oder Gleichmacherei? Versorgungsunabhängigkeit für alle. Bern: Zytlogge Verlag.
- Bäschlin Roques, E., Wastl-Walter, D. (1991) Frauenarbeit und Lebenszusammenhang. Mitteilungen des Arbeitskreises für Regionalforschung. Sonderband 4, Wien.
- Kilchenmann, U. (1992) Flexibel oder flexibilisiert? Chancen und Fallen der Teilzeitarbeit für Frauen. Schriftenreihe feministische Wissenschaft, Zürich:efef-Verlag.

A fordító rövid megjegyzése: A német nyelvnek az a sajátossága, hogy létezik benne a grammatikai nem, a der-die-das bonyolult, józan ésszel nem mindig követhető indázása, a feminista érzékenység korszakában nyelvi reformokhoz, újításokhoz vezetett. És bőbeszédűséghez. Eleddig a semlegesnek tűnő, ám a férfi hegemoniát kifejező és elleplező foglalkozásnevek, megszólítások szerepeltek, mint például a Geograph vagy a Soziologe, vagy mondjuk a Mitbürger. Ma szigorúan meg kell különböztetni a Geographin-t a Geographtól, politikusok beszédei ma már külön köszöntik a polgártársnőket és polgártársakat, és így tovább. Erre ügyelni illik. A legjelentősebb, s csak az igazán alternatív érzületű publicisztikában használt újítás a „man” általános alany feminizálása „frau”-á. Ausztriai tartózkodásomnak elején mindez meglehetősen fárasztónak, s néha görcsösnek is hatott; megszokás kérdése az egész. Mindenesetre a mi nyelvünkre a legjobb igyekezettel sem fordíthatók le az említett lelemények. Ebből csupán az következik, hogy ahol a szövegben a geográfus szó szerepel, ott a szerző mindig a geográfiát űző női személyekre gondol.

Fordította: Váradi Monika Mária

